

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९^१

प्रस्तावना

संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा उद्घोषित सिद्धान्तहरु अनुरुप नैसर्गिक मर्यादा तथा मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरुको समान तथा अखण्डनीय अधिकारहरुको मान्यता नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधारशीला हुन् भन्ने तथ्यलाई विचार गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघको समस्त जनताले बडापत्रमा उल्लिखित मौलिक मानव अधिकारहरु तथा मानवीय मूल्य र मान्यतामा आफ्नो आस्थाको पुनःसमर्थन गर्दै व्यापक स्वतन्त्रताको परिवेशमा सामाजिक प्रगति र स्तरीय जीवनको प्रवर्द्धन गर्ने अठोट गरेको कुरालाई मनन गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र र मानव अधिकारबारे अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरुमा उल्लिखित सम्पूर्ण अधिकार र स्वतन्त्रता सबैलाई जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीति वा अन्य विचारको आधारमा विना कुनै भेदभाव प्रदान गर्न घोषणा र मन्जुरी गरेका कुरालाई मान्यता दिदै,

संयुक्त राष्ट्रसंघले मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको माध्यमबाट बाल्यावस्थालाई विशेष स्याहार र सहयोग प्रदान गर्नुपर्ने कुरालाई घोषणा गरेको स्थितिलाई संस्मरण गर्दै, परिवारले आफ्ना सम्पूर्ण सदस्यहरुको र खास गरी बालबालिकाको विकास र कल्याणको लागि चाहिने प्राकृतिक वातावरण तथा समाजको आधारभूत एकाईको रूपमा कार्यगर्ने भएकोले यसलाई आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्रदान गरी सम्बन्धित समुदायभित्र रही आफ्नो जिम्मेवारी पूर्णरूपले बहन गर्न सक्ने बनाउनुपर्ने आवश्यकतामा विश्वस्त हुँदै,

बालबालिकाले आफ्नो व्यक्तित्वको पूर्ण र सामन्जस्यपूर्ण विकासको लागि एउटा पारिवारिक वातावरण तथा प्रसन्नता, ममता र समझदारीको वातावरणमा हुर्कन पाउनु पर्छ भन्ने कुरालाई मान्यता दिदै, बालबालिकालाई समाजमा एउटा व्यक्तिगत जीवन बँच्न पूर्ण रूपले समर्थ बनाइनुपर्ने र संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा घोषित आर्दशहरुअनुरुप र खास गरी शान्ति, सम्मति, सहिष्णुता, समानता र एकताको भावनामा निजको लालनपालन गर्नुपर्ने कुरालाई ध्यानमा राख्दै,

बालबालिकालाई विशेष स्याहार पुऱ्याइनु पर्दछ भन्ने कुरालाई बालबालिकाको अधिकारबारे जेनेभामा १९२४ मा भएको घोषणापत्र, संयुक्त राष्ट्रसंघले १९५९ मा पारित गरेको बालबालिकाका अधिकारहरुको घोषणापत्र, विश्वव्यापी मानवअधिकार घोषणापत्रमा मान्यता दिइएको एवं नागरिक र राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध (विशेषगरी धारा २३ र २४) मा उल्लेख भएको एवं आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध (विशेष गरी धारा १०) मा उल्लेख भएको र बालबालिकाको कल्याणमा समर्पित विशिष्टीकृत सङ्गठन तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुको ऐनहरु तथा सम्बद्ध अध्यालेखहरुमा समेत उल्लेख भएको तथ्यलाई हृदयङ्गम गर्दै,

सन् १९५९ नोभेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा पारित बालबालिकाको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्रमा “शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताको कारणले बालबालिकालाई जन्मनु अघि र जन्मेपछि पनि विशेष हेरचाह र स्याहार साथै उचित कानुनी संरक्षणको आवश्यकता पर्छ” भन्ने उल्लेख भएको कुरालाई हृदयङ्गम गर्दै,

बालबालिकाको संरक्षण एवं कल्याणसम्बन्धी सामाजिक एवं कानुनी सिद्धान्तहरु, खास गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बालबालिकाको हेरचाह र दत्तक लिने प्रक्रियासम्बन्धी घोषणापत्र, बालन्याय प्रशासनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (वेइजिड नियमहरु) र सङ्घटकाल तथा सशस्त्रद्वन्द्वमा महिला र बालबालिकाको संरक्षणसम्बन्धी घोषणापत्रका प्रावधानहरुलाई संस्मरण गर्दै,

विश्वका सबै देशहरुमा केही बालबालिकाहरु अति कठिन अवस्थामा बाँचेका र यी बालबालिकाहरुलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई मान्यता दिदै,

^१ नेपालद्वारा १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदित

बालबालिकाको संरक्षण र सामान्जस्यपूर्ण विकासको लागि प्रत्येक राष्ट्रका परम्परा र साँस्कृतिक मूल्यहरूको महत्वलाई उचित ध्यान दिंदै,

प्रत्येक देशमा विशेषतः विकासशील मुलुकहरूमा बालबालिकाको जीवनस्तर सुधार गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको महत्वलाई मान्यता दिंदै,

यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूले निम्न कुराहरूमा सहमति जनाएका छन् :-

भाग-१

धारा १

यस महासन्धिको प्रयोजनको लागि बालकसम्बन्धी कानूनअन्तर्गत वयस्कताको उमेर योभन्दा कम रहने गरी तोकिएको स्थितिमा बाहेक बालबालिका भन्नाले १८ वर्षमुनिका प्रत्येक मानवलाई सम्झन पर्छ ।

धारा २

- (१) यस महासन्धिमा पक्ष रहेका राज्यहरूले यस महासन्धिमा उल्लिखित आफ्नो क्षेत्रभित्रको प्रत्येक बालकको अधिकारको सम्बन्धमा बालकको वा उसका बाबु आमाको वा वैधानिक अभिभावकको जाति, रङ्ग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक, वा अन्य विचारहरू राष्ट्रिय, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, असक्तता, जन्म वा अन्य हैसियतको आधारमा भेदभाव नगरी सम्मान र प्रत्याभूति दिनु पर्नेछ ।
- (२) बालकका बाबुआमाहरू, वैधानिक अभिभावकहरू वा अन्य पारिवारिक सदस्यहरूको हैसियत, क्रियाकलाप, अभिव्यक्त धारणाहरू वा आस्थाहरूको आधारमा गरिने सबै किसिमका भेदभाव वा सँजायवाट बालबालिकाको संरक्षण गर्न यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूले सबै उचित कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ३

- (१) सार्वजनिक अथवा निजामती कल्याणकारी, सामाजिक संस्थाहरू, अदालतहरू, प्रशासनिक यन्त्रहरू वा विधायिकाहरू सबैले बालबालिकाहरूसँग सम्बन्धित काम कुरा गर्दा बालबालिकाको उच्चतम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको आमा, बाबु, वैधानिक अभिभावक वा कानुनीरूपमा तिनको लागि जिम्मेवार अन्य व्यक्तिहरूको बालबालिकाप्रतिको अधिकार र कर्तव्यलाई ध्यानमा राख्दै, बालबालिकाको हितको लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको व्यवस्था गर्नेछन् र यस उद्देश्यको निमित्त सबै उचित वैधानिक र प्रशासनिक उपायहरू गर्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षले बालबालिकाको स्याहार र संरक्षणका लागि जिम्मेदार संस्थाहरू तथा सेवा र सुविधासम्बन्धी निकायहरू, सक्षम अधिकारीहरूले निर्धारण गरेका मापदण्डहरू खास गरी सुरक्षा, स्वास्थ्य, आवश्यक कर्मचारीहरूको संख्या र उपयुक्तताको साथ साथै दक्ष सुपरिवेक्षणको व्यवस्था गर्नेछन् ।

धारा ४

राज्यपक्षहरूले यस महासन्धिले मान्यता दिएको अधिकारहरूको कार्यान्वयनका लागि सबै उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक र अन्य उपायहरू अपनाउने छन् । विशेषगरि आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारहरूको सन्दर्भमा राज्यपक्षहरूले आ-आफ्ना स्रोतहरूले भ्याएसम्म र आवश्यकताअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको माध्यमबाट बढी मात्रामा यस्ता कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ५

राज्यपक्षहरूले यस महासन्धिले मान्यता दिएको बालबालिकाहरूको अधिकारको प्रयोगको सिलसिलामा निजहरूको उदयोन्मुख व्यक्तिगत क्षमतासँग मेल खाने किसिमबाट उपयुक्त निर्देशन र मार्गदर्शन प्रदान गर्न बाबु, आमा वा स्थानीय परम्पराले दिएअनुसार परिवार वा समुदायका वैधानिक अभिभावकहरू वा बालबालिकाको निम्ति कानुनी रूपमा जिम्मेदार अन्य व्यक्तिहरूको दायित्व, अधिकार तथा कर्तव्यलाई मान्यता दिनेछन् ।

धारा ६

- (१) राज्यपक्षहरूले प्रत्येक बालबालिकाको बाँचन पाउने जन्मसिद्ध अधिकार हो भनी मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको दीर्घ जीवन र विकासको लागि यथासम्भव बढी भन्दा बढी प्रयास गर्ने ठोटो गर्नेछन् ।

धारा ७

- (१) बालबालिकाहरूलाई जन्मनासाथ दर्ता गरिनेछ र जन्मेपछि उसले आफ्नो नाम राख्न पाउने र राष्ट्रियताको अधिकार र सम्भव भएसम्म आफ्ना बाबुआमा थाहा पाउने र उनीहरूबाट स्याहार पाउने अधिकार पाउनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले आफ्ना राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखअन्तर्गतको दायित्वअनुसार माथि उल्लिखित अधिकारहरू विशेष गरी बालबालिका राज्यविहीन हुने भएमा, कार्यान्वयन गर्नेछन् ।

धारा ८

- (१) राज्यपक्षहरूले कानूनले मान्यता दिएअनुसारको बालबालिकाको आफ्नो राष्ट्रियता, नाम र पारिवारिक सम्बन्धलगायतको परिचय यथावत राख्न पाउने अधिकारलाई, विना गैरकानुनी हस्तक्षेप, मान्यता दिनेछन् ।
- (२) कुनै बालबालिकाको आफ्नो परिचयसम्बन्धी कुनै वा सबै तत्वहरू गैरकानुनी ढङ्गले बञ्चित हुन गएमा राज्यपक्षहरूले तिनका ती परिचयात्मक तत्वहरूको यथाशीघ्र पुनःस्थापनाको लागि उपयुक्त सहयोग र संरक्षण प्रदान गर्नेछन् ।

धारा ९

- (१) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितकालागि निजलाई बाबुआमाबाट अलग राख्नु आवश्यक छ भन्ने कुरा सम्बन्धित कानून र कार्यविधिअनुरूप सक्षम अधिकारीहरूले, न्यायिक पुनरावलोकनको अधीनमा रही निर्णय गरेमा बाहेक कुनै पनि बालबालिकालाई बाबुआमाको इच्छा विरुद्ध अलग गरिनेछैन भनी राज्यपक्षहरूले निश्चित गर्नेछन् ।
बालबालिकालाई यस प्रकारले अलग राख्ने निर्णय, खास गरेर कुनै बालबालिका आफ्नो आमाबाबुबाट दुर्व्यवहार र उपेक्षित गरिएमा वा आमाबाबु छुट्टिएर बसोबास गरेमा र त्यस्तो अवस्थामा बालबालिकाको बासस्थानको निधो गर्नुपर्ने भएमा, आवश्यक हुनेछ ।
- (२) प्रकरण १ मा उल्लिखित कुनै पनि कामकारबाईमा सरोकारवालालाई सहभागी हुने र आफ्नो कुरा भन्ने अवसर प्रदान गरिनेछ ।
- (३) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितमा विपरित असर पर्ने स्थितिमा बाहेक आफ्नो बाबु वा आमा वा दुवैबाट अलग गरिएका बालबालिकाले आमाबाबुसँग नियमित रूपमा व्यक्तिगत सम्पर्क र प्रत्यक्ष भेटघाट गर्न पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई राज्यपक्षहरूले मान्यता दिनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षबाट उठाइएका कुनै कामकारबाई जस्तो कि बाबु वा आमा वा दुवै वा बालबालिकाको नजरबन्द, कैद, निर्वासन, देश निकाला वा मृत्युदण्ड (कुनै व्यक्ति राज्यको हिरासतमा रहँदा हुनगएको कुनै प्रकारको मृत्युलगायत) ले गर्दा यस प्रकारको विछोड भएमा त्यस्तो राज्यपक्षले सम्बन्धित आमाबाबु वा बालबालिका वा उपयुक्त देखिएमा परिवारको कुनै सदस्यको अनुरोधमा, बालबालिकाको हितमा विपरित असर पर्ने अवस्थामा बाहेक, परिवारको त्यस्तो अनुपस्थित सदस्यको अवस्थाको सम्बन्धमा आवश्यक तथ्यगत जानकारी दिने व्यवस्था गर्नेछ । यस प्रकारको

अनुरोधको प्रस्तुतिको कारणले गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिहरूको विरुद्ध कुनै प्रतिकूल असर पर्ने छैन भन्ने कुरामा पनि राज्यपक्षले निश्चित गर्नु पर्नेछ ।

धारा १०

- (१) धारा ९ को प्रकरण १ अन्तर्गत राज्यपक्षहरूको दायित्वअनुरूप पारिवारिक पुनर्मिलनको उद्देश्यले कुनै बालबालिका वा तिनका बाबुआमाले कुनै राज्यमा प्रवेश गर्ने वा त्यसलाई त्याग्ने उद्देश्यले दिइएका आवेदनहरूमाथि राज्यपक्षहरूले सकारात्मक, मानवीय र छिटो तवरले कार्य गर्नेछन् । राज्यपक्षहरूले आवेदकहरू र उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूप्रति यस आवेदनले कुनै प्रकारका प्रतिकूल असर पर्ने छैन भन्ने कुरा पनि निश्चय गर्नेछन् ।
- (२) कुनै बालबालिकाको बाबुआमा बेग्लाबेग्लै राज्यहरूमा बसेका रहेछन भने ती बालबालिकालाई, अति विशेष परिस्थितिमा बाहेक, दुवै बाबुआमासँग नियमित रूपमा व्यक्तिगत सम्बन्ध राख्ने र प्रत्यक्ष भेटघाट गर्ने अधिकार हुनेछ । यसको लागि धारा ९ को प्रकरण १ अन्तर्गत राज्यपक्षहरूमा भएको दायित्वअनुरूप राज्यपक्षहरूले बालबालिका र तिनका बाबुआमाहरूले आफ्नो लगायत कुनै पनि देशलाई छाड्न पाउने र आफ्नो देशमा प्रवेश पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । कुनै पनि देशलाई छाड्न पाउने अधिकार कानुनी प्रावधानबाट गरिएको प्रतिबन्धहरूको अधीनमा रही हुनेछ, जुन प्रतिबन्ध राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकता वा अर्काको अधिकार तथा स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्न आवश्यक भएको हुनु पर्छ र त्यस्ता प्रतिबन्ध यस महासन्धिमा मान्यता दिइएका अन्य अधिकारहरूसँग अनुकूल हुनु पर्नेछ ।

धारा ११

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको अवैध स्थानान्तरण र विदेशवाट नफर्काउने स्थितिलाई निरुत्साहित पार्ने उद्देश्यले पाइला चाल्नेछन् ।
- (२) यसकोलागि राज्यपक्षहरूले द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धिहरू गर्ने वा भइरहेका सन्धिहरूमा सामेल हुने कुरामा जोड दिनेछन् ।

धारा १२

- (१) आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफूसँग सम्बद्ध विषयमा स्वतन्त्र रूपले आफ्नो विचार व्यक्त गर्न पाउने व्यवस्था राज्यपक्षहरूले गर्नु पर्दछ । बालबालिकाले त्यस्तो विचारलाई उसको उमेर र परिपक्वताअनुसार उचित मान्यता दिइनेछ ।
- (२) यस प्रयोजनको लागि बालबालिकालाई असर गर्ने कुनै पनि न्यायिक वा प्रशासनिक काम कारबाईमा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानबमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा वा प्रतिनिधिद्वारा वा कुनै उपयुक्त निकायद्वारा विशेषतः सुनुवाइ हुने अवसर प्रदान गरिनेछ ।

धारा १३

- (१) बालबालिकालाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ । सिमानाको कुनै हद नराखी यस अधिकारभित्र सबै प्रकारका जानकारीहरू र विचारहरू खोज्नु, प्राप्त गर्न, प्रदान गर्न र यसलाई मौखिक, लिखित, मुद्रित रूपमा, कलाको रूपमा वा बालबालिकाको रुचिअनुसार कुनै पनि प्रचारमाध्यमद्वारा अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता समावेश हुनेछ ।
- (२) यो अधिकार केही प्रतिबन्धहरूको अधीनमा रही प्रयोग गर्न सकिन्छ, तर ती प्रतिबन्धहरू कानूनद्वारा व्यवस्थित भएको र निम्न कारणले आवश्यक भएको हुनु पर्दछ :-

(क) अरुको अधिकारहरू वा प्रतिष्ठाको आदर गर्नको लागि, वा

(ख) राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था वा जनस्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षणका लागि ।

धारा १४

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको विचार, विवेक र धार्मिक स्वतन्त्रताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको विकसित हुँदै गरेको क्षमतासँग मेल खाने किसिमले निजको अधिकार प्रयोगको सिलसिलामा बाबु आमा र उपयुक्त अवस्थामा वैधानिक अभिभावकहरूको निर्देशन दिने अधिकार र कर्तव्यहरूलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (३) कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका बन्देजहरूका अधीनमा रही आफ्नो धर्म र आस्थालाई प्रदर्शन गर्न स्वतन्त्रता हुनेछ । कानूनका ती बन्देजहरू पनि सार्वजनिक सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, स्वास्थ्य वा नैतिकता तथा अरुको मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि आवश्यक हुनु पर्नेछ ।

धारा १५

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको सङ्गठनसम्बन्धी स्वतन्त्रता र शान्तिपूर्ण भेला हुने स्वतन्त्रताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) यी अधिकारहरूको प्रयोगमा कानूनअनुकूल तथा राष्ट्रिय सुरक्षा वा जनसुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, जनस्वास्थ्य एवं नैतिकताको संरक्षण वा अर्काको अधिकार तथा स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि प्रजातान्त्रिक समाजमा आवश्यक पर्ने बन्देजबाहेक अन्य कुनै पनि बन्देज लगाइनेछैन ।

धारा १६

- (१) बालबालिकाको निजीपना, परिवार, घर वा पत्राचार माथि बलजफ्ती वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिनेछैन, न त उनीहरूका मर्यादा र इज्जतमाथि नै गैरकानुनी आक्रमण गरिनेछ ।
- (२) यस्तो हस्तक्षेप र आक्रमणको विरुद्ध कानुनी संरक्षण पाउने बालबालिकाको अधिकार हुनेछ ।

धारा १७

राज्यपक्षहरूले सार्वजनिक सञ्चार माध्यमहरूले खेलेको महत्वपूर्ण भूमिकाहरूलाई मान्यता दिनेछन् । विशेषतः बालबालिकाको सामाजिक, आध्यात्मिक र नैतिक हितहरूमा शारीरिक एवं मानसिक स्वास्थ्य संवर्द्धनको उद्देश्य राखी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतहरूको विविधताबाट बालबालिकाले जानकारी र सामग्री प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

यस प्रयोजनको लागि राज्यपक्षहरूले :-

- (क) सार्वजनिक प्रचार माध्यमलाई धारा २९ को व्यवस्थाको भावनाअनुरूप तथा बालबालिकाको सामाजिक र साँस्कृतिक हित हुने खालको सूचना र सामग्री प्रचारप्रसार गर्न प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ख) साँस्कृतिक, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतहरूको विविधताबाट प्राप्त हुने जानकारी र सामग्रीको उत्पादन, आदानप्रदान र वितरणमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ग) बालपुस्तकहरूको उत्पादन र वितरणलाई प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (घ) सार्वजनिक प्रचार प्रसार संस्थाहरूलाई अल्पसंख्यक समुदाय वा आदिवासी बालबालिकाको भाषिक आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिन प्रोत्साहन दिनेछन्,
- (ङ) धारा १३ र १८ का प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै बालबालिकाको हितलाई आघात पुऱ्याउने खालका जानकारी तथा सामग्रीबाट तिनको संरक्षण गर्नका लागि सहि मार्गदर्शनको विकासलाई प्रोत्साहन दिनेछन् ।

धारा १८

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको लालनपालन र विकासको लागि बाबुआमा दुवैको साभा उत्तरदायित्व छ भन्ने सिद्धान्तलाई मान्यता दिलाउन भरपुर्ण प्रयासहरू गर्नेछन् । बालबालिकाको लालनपालन र विकासको निमित्त बाबुआमाहरू वा त्यस्तै अवस्थामा वैधानिक अभिभावकको प्रथम दायित्व हुनेछ । बालबालिकाको सर्वोपरि हितको कुरा उनीहरूको प्रमुख चासोको विषय हुनेछ ।
- (२) यस महासन्धिमा व्यवस्था भएका अधिकारीहरूलाई प्रत्याभूत तथा संवर्द्धन गर्ने प्रयोजनको लागि राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको पालनपोषणको दायित्व पूरा गर्न सक्षम बनाउन बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावकलाई उचित सहयोग प्रदान गर्नेछन् र बालबालिकाको स्याहार सम्बन्धमा संस्था, सुविधा र सेवाको विकास गर्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले श्रमिक बाबुआमाका बालबालिकाहरूले पाउनुपर्ने बालस्याहार सेवा र सुविधाहरूको उपभोग गर्ने अधिकार छ भन्ने कुराको सबै आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

धारा १९

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाप्रति निजको बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावक वा अन्य व्यक्तिहरूको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा त्यस्ता व्यक्तिका तर्फबाट हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको शारीरिक वा मानसिक चोट वा दुर्व्यवहार, हेला वा उपेक्षित व्यवहार वा यौनदुराचार लगायतका शोषणहरूबाट बालबालिकालाई जोगाउन उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक, सामाजिक वा शैक्षिक उपायहरू अपनाउनेछन् ।
- (२) यस प्रकारका संरक्षात्मक कार्यहरूमा उपयुक्त भएसम्म सामाजिक कार्यक्रमहरूको संस्थापनाको लागि प्रभावकारी कार्यविधिहरू समावेश गरी बालबालिका र बालबालिकाको स्याहार गर्नेहरूलाई सहायता पुऱ्याउनुका साथै अन्य प्रकारका निवारक उपायहरू गर्नुपर्ने छ र साथै माथि उल्लेख गरिएका प्रकारका बालदुर्व्यवहारका घटनाहरू पत्ता लगाउने, खबर गर्ने, सोध्ने एवं तिनीहरूको जानकारी, अनुसन्धान, उपचार तथा अनुगमनको लागि र आवश्यक भएमा न्यायिक हस्तक्षेपको लागि समेत प्रभावकारी उपाय गरिनु पर्दछ ।

धारा २०

- (१) कुनै पनि बालबालिका स्थायी वा अस्थायी रूपमा आफ्नो पारिवारिक वातावरणबाट वञ्चित भएमा वा त्यस प्रकारको वातावरणमा रहँदा निजको सर्वोपरि हितको विपरीत हुने भएमा त्यस्ता बालबालिकाले राज्यद्वारा प्रदत्त विशेष संरक्षण र सहयोग प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।
- (२) राज्यपक्षहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानुनअनुसार यस्ता बालबालिकाको लागि वैकल्पिक स्याहार प्रदान गर्ने उपाय निश्चित गर्नेछन् ।
- (३) यस प्रकारले गरिने स्याहार कार्यमा अन्य व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त बालबालिकाहरूको पालन पद्धति, इस्लामिक कानुन अन्तर्गतको कफाला, दत्तक लिने वा आवश्यकतानुसार बालस्याहारका उपयुक्त संस्थाहरूमा भर्ना गर्नेजस्ता कार्यहरू समावेश हुनेछन् । यस्ता कुराहरूको समाधान गरिदा बालबालिकाको जातीय, धार्मिक, साँस्कृतिक तथा भाषिक पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राखी निजको लालनपालनमा निरन्तरता कायम रहने तरिकामा ध्यान दिइनुपर्दछ ।

धारा २१

दत्तक लिने प्रथालाई मान्यता वा अनुमति दिने राज्यपक्षहरूले तिनीहरूले बालबालिकाको सर्वोपरि हितलाई प्राथमिकता दिनेछन् र तिनीहरूले :-

- (क) बालबालिकालाई दत्तक लिने विषयमा सक्षम अधिकारीले मात्र स्वीकृति दिइएको हुनु पर्दछ । उपयुक्त कानुन र कार्यविधिअनुसार र सम्पूर्ण सान्दर्भिक र भरपर्दो जानकारीको आधारमा बाबु, आमा, नातेदार र वैधानिक संरक्षकहरूको

स्थितिलाई दृष्टिगत गरी त्यस्ता बालबालिकालाई दत्तक लिनदिन हुन्छ भन्ने लागेमा त्यस्तो स्वीकृति दिन हुन्छ । आवश्यक परेमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूले दत्तक लिने विषयमा उपलब्ध सरसल्लाहको आधारमा पूर्ण जानकारी लिएर मात्र आफ्नो स्वीकृति दिएको हुनु पर्दछ ।

- (ख) यदि कुनै बालबालिकालाई पालनपोषण गर्ने वा दत्तक लिने परिवारमा राख्न सकिने भन्ने संभावना नभएमा वा निजको जन्मभूमिमा उचित स्याहार पुऱ्याउन सकिन्न भन्ने लागेमा अन्तरदेशीय रुपमा दत्तक लिने दिने प्रक्रियालाई पनि बालस्याहारको एउटा वैकल्पिक उपायको रुपमा लिन सकिन्छ, भन्ने कुरालाई मान्यता दिइनेछ ।
- (ग) अन्तरदेशीय रुपमा दत्तक लिइएका बालबालिकालाई स्वदेशमा दत्तक लिइएका बालबालिका सरह समान सुरक्षा तथा स्तर प्राप्त छ भन्ने कुराको पूर्वनिश्चित गरिनु पर्दछ ।
- (घ) अन्तरदेशीय रुपमा दत्तक लिने प्रक्रियाको क्रममा यसमा संलग्न व्यक्तिहरूले अनुचित आर्थिक फाइदा उठाएका छैनन् भन्ने कुरा यकिन गर्नको लागि उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (ङ) यस धारामा उल्लिखित उद्देश्यहरू उपयुक्तताअनुसार द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय व्यवस्था वा सम्झौताद्वारा संवर्द्धन गर्नेछन् र यस्तो बन्दोबस्तअनुसार अन्य देशमा गरिएको बालबालिकाको पालनपोषणको काम सक्षम अधिकारी वा निकायहरूबाट हुनेछ भनी निश्चित गर्ने प्रयास गर्नेछन् ।

धारा २२

- (१) राज्यपक्षहरूले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय वा राष्ट्रिय कानून र कार्यविधिहरूअनुसार शरणार्थी हुन खोजिरहेका वा शरणार्थी भइसकेका बालबालिकाले आफ्नो बाबु, आमा वा अन्य कोहीसँग बसे पनि वा नबसे पनि यस महासन्धिमा र आफूसमेत पक्ष भएको अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार वा मानवीय व्यवहारसम्बन्धी अन्य अध्यालेखहरूमा उल्लिखित अधिकारको उपभोगसम्बन्धी उचित संरक्षण र मानवीय सहयोग प्राप्त गर्न पाउने व्यवस्था गर्नेछन् ।
- (२) यस उद्देश्यको निमित्त राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको परिवारसँग पुनर्मिलन गराउनको लागि आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्न यस्ता शरणार्थी बालबालिकाको बाबुआमा वा परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई पत्ता लगाउने काममा संयुक्त राष्ट्रसंघसँग सम्बद्ध अन्य सम्बन्धित अन्तरसरकारी सङ्गठनहरू र यस प्रकारको बालसंरक्षण तथा सहायता कार्यमा संयुक्त राष्ट्रसंघलाई सहयोग गरिरहेका गैरसरकारी सङ्गठनलाई उपयुक्तताअनुसार सहयोग प्रदान गर्नेछन् ।

धारा २३

- (१) कुनै पनि मानसिक वा शारीरिक रुपमा अपाङ्ग बालबालिकालाई निजको मर्यादा कायम गराउने, स्वावलम्बनमा अभिवृद्धि गर्ने र आफ्नो समुदायमा सक्रिय सहभागिता लिन सघाउ पुऱ्याउने वातावरणमा पूर्ण तथा सम्मानपूर्वक जीवन यापन गर्न पाउनुपर्दछ भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले मान्यता दिन्छन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले अपाङ्ग बालबालिकाको विशेष स्याहारको अधिकारलाई मान्यता दिन्छन् र उपलब्ध स्रोतहरूले भ्याएसम्म योग्य बालबालिकालाई र तिनका हेरचाह गर्न जिम्मा लिनेलाई आवश्यक सहायता उपलब्ध गराउन त्यस सम्बन्धमा आवेदन परेमा र त्यस्तो बालकको अवस्था र निजको हेरचाह गर्ने बाबु, आमा वा अन्य व्यक्तिको परिस्थितिअनुसार उपयुक्त भएमा यस्तो सहायता विस्तार गर्न प्रोत्साहन र निश्चित गर्नेछन् ।
- (३) अपाङ्ग बालबालिकाको विशेष आवश्यकतालाई विचार गर्दै बालबालिकाको स्याहार गर्ने बाबुआमा वा अन्य व्यक्तिहरूको आर्थिक स्रोतलाई ध्यानमा राखी सम्भव भएसम्म प्रकरण २ मा उल्लिखित सहयोग निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ, र कुनैपनि अपाङ्ग बालबालिकाको साँस्कृतिक तथा आध्यात्मिक अभिवृद्धिलगायत निजले हुन सक्नेसम्म पूर्णरुपमा समाजमा समाहित हुने र निजको व्यक्तिगत विकास हुने तवरबाट, शिक्षा, प्रशिक्षण, स्वास्थ्यस्याहार सेवाहरू, पुनःस्थापन सेवाहरू र रोजगारीको तयारी र मनोरन्जनका अवसरहरू प्राप्त गर्ने र त्यसमा वास्तविक पहुँच हुने गरी व्यवस्था गर्ने कुरामा निश्चय गर्नेछन् ।

- (४) राज्यपक्षहरूले पुनःस्थापन, शिक्षा र व्यावसायिक सेवाहरूको तरिकासम्बन्धी सूचनाहरू वितरण गर्ने र प्राप्त गर्नेलगायत अपाङ्ग बालबालिकासम्बन्धी निवारक स्वास्थ्यस्याहार र औषधोपचार, मनोवैज्ञानिक र कार्यमूलक उपचारको क्षेत्रमा उचित जानकारीको आदानप्रदान गर्ने कुरालाई अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको भावनाअनुसार अभिवृद्धि गर्नेछन् । यस क्षेत्रमा आफ्नो अनुभवलाई विस्तार गर्न र आफ्नो क्षमता र सीपलाई विकास गर्न राज्यपक्षहरूलाई सक्षम बनाउने उद्देश्यले पनि त्यस्तो भावनालाई अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको संवर्द्धन गर्नेछन् । यस विषयमा विकासोन्मुख देशहरूको आवश्यकता बारे विशेष रूपमा विचार गरिनेछ ।

धारा २४

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको उच्चतम स्तरको स्वास्थ्य कायम गर्ने र विरामीको लागि उपचार गर्न पाउने सुविधा र स्वास्थ्यको पुनर्लाभ लिन पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । राज्यपक्षहरूले कुनै पनि बालबालिकाले यस्तो स्वास्थ्य स्याहार सेवाहरू पाउने अधिकारबाट वञ्चित हुनु नपरोस भनी निश्चित गर्न सक्दो प्रयास गर्नेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो अधिकारको पूर्ण कार्यान्वयन गर्नेछन् र विशेषतः देहायका कदम चाल्नेछन् :-
- (क) शिशु तथा बाल मृत्युदर घटाउने,
- (ख) प्राथमिक स्वास्थ्य स्याहारको विकासमा जोड दिँदै सम्पूर्ण बालबालिकालाई दिइने आवश्यक औषधोपचार सहयोग र स्वास्थ्य स्याहारको व्यवस्था निश्चित गर्ने,
- (ग) वातावरणीय प्रदूषणबाट हुने खतरा र जोखिमहरूलाई मध्य नजर राख्दै प्राथमिक स्वास्थ्य स्याहारको ढाँचाभिन्न रही सहज रूपमा उपलब्ध प्रविधिको प्रयोगद्वारा तथा पर्याप्त पोषणयुक्त खाद्यान्न र शुद्ध पिउनेपानीको व्यवस्थाद्वारा रोग र कुपोषणका विरुद्ध लड्ने,
- (घ) आमाहरूको निम्ति गर्भिणी र सुत्केरी अवस्थामा उचित स्वास्थ्यस्याहारको व्यवस्था निश्चित गर्ने,
- (ङ) समाजको प्रत्येक क्षेत्रमा, खास गरी बाबुआमा र बालबालिकाहरूलाई बालस्वास्थ्य र पोषणको आधारभूत ज्ञान, स्तनपानको उपयोगिता, सरसफाई र वातावरणीय सरसफाईका फाइदाहरू र दुर्घटनाको रोकथामबारे जानकारी दिइएको छ, शिक्षा उपलब्ध छ तथा यस काममा सहयोग पुऱ्याइएको छ भन्ने कुरामा निश्चित गर्ने,
- (च) निवारक स्वास्थ्यस्याहार, बाबुआमाको लागि सरसल्लाह र परिवार नियोजनसम्बन्धी शिक्षा र सेवाहरूको विकास गर्ने ।
- (३) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको स्वास्थ्यलाई हानि पुऱ्याउने खालको परम्परागत उपचारलाई निर्मुल गर्ने उद्देश्यले सम्पूर्ण प्रभावशाली र उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले यस धारामा मान्यता दिइएको अधिकारलाई पूर्ण रूपमा लागू गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई संवर्द्धन र प्रोत्साहन गर्न जिम्मा लिन्छन् । यस सन्दर्भमा विकासोन्मुख देशहरूको आवश्यकता बारेमा विशेष रूपमा विचार गरिनेछ ।

धारा २५

राज्यपक्षहरूले बालबालिकालाई निजको स्याहार, संरक्षण वा शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको उपचारको लागि सक्षम निकायबाट पालन व्यवस्थामा राखिएको भए सो सम्बन्धमा आफू उपर भएको व्यवहार तथा आफू राखिएको व्यवस्थामा सम्बन्धी परिस्थितिहरूको आवधिक समीक्षा गराउने निजको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।

धारा २६

- (१) राज्यपक्षहरूले सामाजिक बीमालगायत सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सुविधाबाट लाभ उठाउन पाउने प्रत्येक बालबालिकाको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् र यस अधिकारको पूर्ण प्राप्ति तर्फ आ-आफ्नो राष्ट्रिय कानूनबमोजिम आवश्यक सबै कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (२) यस्ता सुविधाहरू बालबालिकाको र बालबालिकाको पालनपोषणको लागि उत्तरदायी व्यक्तिहरूको स्रोत र परिस्थितिका साथै सुविधाको लागि बालबालिकाले वा निजका तर्फबाट गरिएका आवेदनसँग सम्बन्धित अन्य कुरालाई समेत ध्यानमा राखेर उपयुक्तताको आधारमा प्रदान गरिनेछ ।

धारा २७

- (१) राज्यपक्षहरूले कुनै पनि बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, आध्यात्मिक, नैतिक र सामाजिक विकासको लागि चाहिने पर्याप्त जीवनस्तरको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको सम्बन्धमा उत्तरदायी व्यक्तिहरूको आफ्नो सामर्थ्य र आर्थिक क्षमताले भ्याएसम्म बालबालिकाको विकासको लागि चाहिने रहनसहनका अवस्थाको बन्दोबस्त गर्नु प्राथमिक दायित्व हुनेछ ।
- (३) राज्यपक्षहरूले राष्ट्रिय परिस्थितिअनुरूप आफ्नो स्रोतसाधनले भ्याएसम्म यो अधिकारलाई कार्यान्वयन गराउन बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको सम्बन्धमा उत्तरदायी व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्न उचित पाईला चाल्नेछन् र आवश्यक परेमा खास गरी गाँस, बास र कपासको सम्बन्धमा भौतिक सहायता प्रदान गर्नेछन् तथा यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले स्वदेशमा तथा विदेशमा रहेका बाबुआमाहरू वा बालबालिकाको आर्थिक दायित्व बहन गर्ने व्यक्तिहरूबाट बालबालिकाको स्याहारसुसारका लागि चाहिने मानाचामल असूलउपर गर्न उचित पाइलाहरू चाल्नेछन् । खास गरी, बालबालिकाप्रति आर्थिक दायित्व बहन गर्ने व्यक्ति बालबालिका बस्ने ठाँउ भन्दाभिन्दै राज्यमा बसेका रहेछन् भने राज्यपक्षहरूले यस प्रयोजनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा संलग्न हुनेछन् वा त्यस प्रकारको सम्झौता गर्ने तथा अन्य उपयुक्त व्यवस्थाहरू गर्ने प्रक्रियालाई संवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा २८

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् र समान अवसरको आधारमा यस अधिकारको क्रमिक प्राप्तिको लागि विशेष गरी देहायको व्यवस्था गर्नेछन् :-
 - (क) प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने र सबैलाई निशुल्क उपलब्ध गराउने,
 - (ख) साधारण र व्यावसायिक शिक्षा सहित विविध प्रकारका माध्यमिक शिक्षाको विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने, प्रत्येक बालबालिकालाई त्यस्तो शिक्षा उपलब्ध गराउने र पुऱ्याउने तथा निशुल्क शिक्षाको सुरुवात गर्ने र आवश्यक परेमा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने जस्ता उपयुक्त उपायहरू गर्ने,
 - (ग) क्षमताको आधारमा सबैको निम्ति हरेक उपयुक्त साधनहरूद्वारा उच्च शिक्षा प्राप्त हुन सक्ने गराउने,
 - (घ) सम्पूर्ण बालबालिकाहरूलाई शैक्षिक र व्यावसायिक जानकारी र मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने र पुऱ्याउने,
 - (ङ) विद्यालयमा नियमित हाजिरीलाई प्रोत्साहित गर्ने र पढाई परित्याग गर्नेहरूको सङ्ख्या घटाउन विभिन्न उपायहरू अपनाउने ।
- (२) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको मानवीय मर्यादा अनुकूल र वर्तमान महासन्धिको प्रावधानबमोजिम विद्यालयमा अनुशासनसम्बन्धी नियम लागू गर्न सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले शिक्षाको क्षेत्रमा, खास गरी विश्वबाटै अज्ञानता र निरक्षरतालाई हटाउनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई प्रवर्द्धन तथा प्रोत्साहन दिनेछन् । उक्त सहयोगाभित्र वैज्ञानिक तथा प्राविधिक ज्ञान प्राप्त गर्न सहज तुल्याउने तथा आधुनिक शिक्षण तरिकामा योगदान गर्ने कुरा पनि समावेश छन् । यस सम्बन्धमा विकासोन्मुख देशहरूको खाँचोहरूलाई विशेष ध्यान दिइनेछ ।

धारा २९

- (१) राज्यपक्षहरू बालबालिकाको शिक्षा निम्न विषयमा निर्दिष्ट हुनुपर्ने कुरामा सहमत छन् :-
- (क) बालबालिकाको व्यक्तित्व, योग्यता, मानसिक र शारीरिक क्षमताको पूर्ण प्रखरता विकास गर्ने,
 - (ख) मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता र संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रमा उल्लिखित सिद्धान्तहरूको आदर गर्ने भावनालाई विकास गर्ने,
 - (ग) बालबालिकाको बाबुआमाप्रति, उसको आफ्नै साँस्कृतिक परिचय, भाषा र मूल्यहरू प्रति, बालबालिका जन्मेको देशको राष्ट्रिय मूल्य प्रति, निजको उत्पत्तिको देशप्रति र बालबालिकाको आफ्नो भन्दा फरक किसिमको सभ्यताप्रतिको आदरको विकास गर्ने,
 - (घ) सम्पूर्ण जनताहरू, जाति, राष्ट्रिय र धार्मिक समुदाय र आदिवासी मूलका मानिसहरू बीच समझदारी, शान्ति, सहिष्णुता, लिङ्ग, समानता र मित्रताको भावनाअनुरूप एउटा स्वतन्त्र समाजमा उत्तरदायित्वपूर्ण जीवनको लागि बालबालिकालाई तयार पार्ने,
 - (ङ) प्राकृतिक वातावरणको सम्मानको विकास गर्ने ।
- (२) शैक्षिक संस्थाहरू स्थापना गर्न र सञ्चालन गर्न व्यक्ति र संस्थानहरूको स्वतन्त्रतालाई बाँधा पुग्ने गरी यो धारा वा धारा २८ को कुनै पनि अंशको अर्थ लगाइनेछैन । तर त्यस्ता शैक्षिक संस्थाहरूको सञ्चालन तथा स्थापना यस धाराको प्रकरण १ मा व्यवस्था गरिएको सिद्धान्तहरू अन्तर्गत र यस्ता संस्थाहरूमा दिइने शिक्षा राज्यद्वारा तोकिएको न्यूनतम स्तरअनुसार हुनुपर्ने सर्तका अधीनमा रही व्यवस्थित हुनेछ ।

धारा ३०

जाति, धर्म वा धार्मिक अल्पसंख्यकहरू वा आदिवासी मूलका मानिसहरू वसोवास गरेका राज्यहरूमा त्यस्तो अल्पसंख्यक वा आदिवासीका बालबालिकालाई आफ्नो समूहको अन्य सदस्यहरूसँग सामुदायिकरूपमा आफ्नो साँस्कृतिक मान्न पाउने, आफ्नो धर्म पालन तथा प्रयोग गर्न पाउने वा आफ्नो भाषा बोल्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित गरिनेछैन ।

धारा ३१

- (१) राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको आराम गर्ने र फुर्सद लिन पाउने, उमेर सुहाउँदो खेल र मनोरञ्जनपूर्ण गतिविधिहरूमा संलग्न हुन पाउने र साँस्कृतिक जीवन र कलामा स्वतन्त्ररूपले सहभागी हुन पाउने अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले साँस्कृतिक र कलात्मक जीवनमा पूर्णरूपले भाग लिन पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई सम्मान र संवर्द्धन गर्नेछन् र साँस्कृतिक, कलात्मक, मनोरञ्जनात्मक र फुर्सदसम्बन्धी क्रियाकलापका लागि सुहाउँदो र समान अवसर प्रदान गर्ने व्यवस्थालाई प्रोत्साहन दिनेछन् ।

धारा ३२

- (१) राज्यपक्षहरूको आर्थिक शोषण र हानिकारक खालको काम गर्नबाट वा बालबालिकाको शिक्षामा असर पुग्ने वा बालबालिकाको स्वास्थ्य वा तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक, आध्यात्मिक, नैतिक र सामाजिक विकासमा हानि पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षित हुन पाउने बालबालिकाको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले यो धाराको कार्यान्वयन निश्चित गर्न वैधानिक, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरू चाल्नेछन् । यस प्रयोजनको लागि तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखका सम्बन्धित प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै, विशेष गरी देहायका व्यवस्थाहरू गर्नेछन् :-
- (क) रोजगारीमा प्रवेश गर्न उमेरको न्यूनतम हद वा न्यूनतम उमेर तोक्ने व्यवस्था गर्ने,
 - (ख) काम गर्ने समय र रोजगारीका सर्तहरूसम्बन्धी उपयुक्त नियमहरूको व्यवस्था गर्ने,
 - (ग) यस धाराको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि उचित सजाय र दण्डभारको व्यवस्था गर्ने ।

धारा ३३

राज्यपक्षहरूले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा उल्लेख भएअनुसार लागू औषध तथा मनोदीपक पदार्थहरूको गैरकानुनी प्रयोगबाट बालबालिकाहरूलाई जोगाउन र त्यस प्रकारको वस्तुको अवैध उत्पादन र बिक्रीवितरणमा बालबालिकाको उपयोगलाई रोकथाम गर्न वैधानिक, प्रशासकीय, सामाजिक र शैक्षिकलगायतका सबै उचित उपायहरू गर्नेछन् ।

धारा ३४

राज्यपक्षहरूले बालबालिकाहरूलाई सबै खालको यौनशोषण र यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्ने काम गर्नेछन् । यस प्रयोजनको निमित्त राज्यपक्षहरूले निम्न कुराहरूलाई रोक्न सबै उपयुक्त राष्ट्रिय, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय उपायहरू अपनाउनेछन् :-

- (क) कुनै प्रकारको गैरकानुनी यौनकार्यहरूमा बालबालिकालाई संलग्न गराउने, प्रलोभन वा दबाव दिने;
- (ख) वेश्यावृत्ति र अन्य गैरकानुनी यौनकार्यहरूमा बालबालिकाको शोषणयुक्त प्रयोग गर्ने;
- (ग) अश्लील चित्रणको काममा वा पत्रपत्रिकाहरूमा बालबालिकाहरूलाई शोषणपूर्ण प्रयोग गर्ने ।

धारा ३५

राज्यपक्षहरूले कुनै पनि उद्देश्यको लागि वा कुनै पनि रूपमा बालबालिकाहरूको अपहरण बेचबिखन वा सौदाबाजीलाई रोकथाम गर्न सबै उपयुक्त राष्ट्रिय, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय उपायहरू अपनाउनेछन् ।

धारा ३६

राज्यपक्षहरूले बालकल्याणको कुनै पनि कुराको विपरीत हुने सबै किसिमका शोषणविरुद्ध बालबालिकाको संरक्षण गर्नेछन् ।

धारा ३७

राज्यपक्षहरू के निश्चित गर्छन् भने :

- (क) कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा अन्य कुनै क्रूरता, अमानवीय वा होच्याउने खालको व्यवहार वा सँजाय दिइनेछैन । १८ वर्ष भन्दा कम उमेरका व्यक्तिद्वारा गरिएका अपराधहरूका लागि मृत्युदण्डको सँजाय वा रिहाई पाउने नसकिने गरी आजीवन कारावासको सँजाय दिइनेछैन ।
- (ख) कुनै पनि बालबालिकालाई गैरकानुनी वा अनुचित तवरले तिनको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिनेछैन । बालबालिकाको गिरफ्तारी, थुना वा कारावास कानून अनुकूल तवरबाट मात्र हुनेछ र सम्भव भएसम्म छोटो, उपयुक्त समयको लागि र अन्तिम उपायको रूपमा मात्र अपनाइनेछ ।
- (ग) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकालाई मानवीयता र मानवको अन्तर्निहित मर्यादाअनुरूप तथा निजहरूको उमेरअनुसारको व्यक्तिको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी सो सुहाउँदो सम्मान गरिनेछ । खास गरेर स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकालाई निजको सर्वोपरि हितको दृष्टिबाट अन्यथा आवश्यक भएमा बाहेक वयस्क व्यक्तिहरूबाट छुट्टै राखिनेछ । बालबालिकालाई खास अवस्थामा बाहेक पत्राचार र भेटघाटको माध्यमबाट आफ्ना परिवारसँग सम्पर्क राख्ने अधिकार प्राप्त हुनेछ ।
- (घ) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित प्रत्येक बालबालिकालाई कानुनी वा अन्य उपयुक्त सहयोग पाउने अधिकार साथै कुनै अदालत वा अन्य सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अधिकारी समक्ष आफ्नो स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने प्रक्रियाको वैधता बारेमा उजुरी दिने अधिकार र त्यस्तो उजुरीमा तदारुख निर्णय पाउने अधिकार हुनेछ ।

धारा ३८

- (१) सशस्त्र संघर्षको सम्बन्धमा राज्यहरूलाई लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको बालबालिकासँग सम्बन्धित व्यवस्थाको आदर गर्ने र गराउने अभिभारा राज्यपक्षहरूले लिन्छन् ।
- (२) राज्यपक्षहरूले १५ वर्ष नपुगेका बालबालिकालाई लडाईंमा प्रत्यक्ष भाग लिन नलगाउने व्यवस्था गर्न हरसम्भव उपायहरू चाल्नेछन् ।
- (३) राज्यपक्षहरूले १५ वर्ष नपुगेका कुनै पनि व्यक्तिलाई आफ्नो सशस्त्र सेनामा भर्ना गर्नबाट रोक लगाउनेछन् ।
- (४) राज्यपक्षहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन मुताविक सशस्त्र लडाईंबाट गैरसैनिक मानिसहरूलाई जोगाउने आफ्नो दायित्वअनुसार सशस्त्र द्वन्द्वबाट प्रभावित बालबालिकाको संरक्षण र स्याहार गर्ने सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

धारा ३९

राज्यपक्षहरूले कुनैपनि प्रकारको उपेक्षा, शोषण अथवा दुर्व्यवहार, यातना वा कुनै पनि प्रकारको क्रूर, अमानवीय र होच्याउने किसिमको व्यवहार वा सजाय वा सशस्त्र द्वन्द्वको सिकार बनेका कुनै पनि बालबालिकाको शारीरिक वा मनोवैज्ञानिक पुनर्लाभ र सामाजिक पुनःस्थापनालाई संवर्द्धन गर्न सबै उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् । यस प्रकारको पुनर्लाभ तथा पुनःस्थापना त्यस्तो बालबालिकाको स्वास्थ्य, आत्मसम्मान र मर्यादालाई सघाउ पुऱ्याउने वातावरणमा हुनेछ ।

धारा ४०

- (१) राज्यपक्षहरूले आरोपित, अभियुक्त वा फौजदारी कानुनको उल्लंघन गरेको भनी मानिएका बालबालिकालाई निजको मर्यादा र महत्वको भावनालाई संवर्द्धन गर्ने किसिमबाट तिनीहरूको मनमा अरुहरूको मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरू प्रतिको आदर जागृत हुने एवं तिनीहरूको उमेर एवं पुनर्स्थापन तथा समाजमा तिनको सिर्जनात्मक भूमिकाको सम्बर्द्धन हुने वाञ्छनीयतालाई ध्यानमा राखी व्यवहार गर्नु पर्नेछ ।
- (२) यसको लागि एवं अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखहरूमा भएका प्रासङ्गिक प्रावधानहरूलाई मध्यनजर राख्दै, राज्यपक्षहरूले विशेषतः देहायका कुरा मिलाउनेछन् :-
 - (क) कुनै पनि बालबालिकालाई त्यस्ता कार्यहरू गरे वापत वा नगरेको कारणबाट त्यस्तो कार्य हुन गएको समयमा ती कार्यलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनद्वारा निषेध गरिएको रहेनछ भने निजलाई त्यस्तो फौजदारी कानुन सम्बन्धमा आरोप लगाउने वा अभियुक्त बनाउने वा उल्लंघन गरेको मानिने छैन ।
 - (ख) फौजदारी कानुनको उल्लंघन गरेको आरोप लागेको वा अभियुक्त बनाइएको कुनैपनि बालबालिकाले कम्तीमा निम्न कुराको प्रत्याभूति पाउनेछन् :-
 - (१) कानुनद्वारा दोषी सावित नहुन्जेल निर्दोष अनुमान गरिने,
 - (२) निजको विरुद्ध लगाइएका अभियोगको सम्बन्धमा तुरून्त र प्रत्यक्ष रूपमा निजलाई र उचित भएमा निजका बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावक मार्फत जानकारी गराईने र आफ्नो प्रतिरक्षाको तयारी र प्रस्तुतिमा कानुनी र अन्य उचित सहयोग पाउने,
 - (३) कानुनी वा अन्य उचित सहायता दिने व्यक्तिको उपस्थितिमा सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष निकाय वा न्यायिक संस्थाहरूबाट कानुनबमोजिम यथेष्ट सुनवाई पश्चात सो कुराको निष्कर्ष हुने तथा यस्तो सुनवाई बालबालिकाको उच्चतम हितको विपरीत नहुने भएमा निजको उमेर र अवस्थाको समेत विचार गरी निजको बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावकको उपस्थिति हुनुपर्ने,
 - (४) बयान गर्न कर नलगाइने, सावित हुन कर नलगाईने, विपरीतमा बक्ने साक्षीहरूको जिरह गर्ने वा गर्न लगाउने र आफ्नो पक्षका साक्षीहरूलाई विपक्षी सरहको समान स्थितिमा सम्मिलित गराउने र वयान गराउने अवसर दिने;

- (५) फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको भन्ने ठहरिएमा सो कुराको फैसला र त्यसको परिणाम स्वरूप तोकिएको कुनै पनि कार्यको सम्बन्धमा कानून बमोजिमको उच्च, सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष निकाय वा न्यायिक संस्थाबाट पुनरावलोकन हुने;
- (६) प्रयोग गरिएको भाषा सो बालबालिकाले बुझ्न नसक्ने वा बोल्न नसक्ने रहेछ भने भाषा रुपान्तर गर्ने व्यक्तिको निःशुल्क सहयोग पाउने;
- (७) कारबाईको सम्पूर्ण अवस्थामा निजको निजीपनाको पूर्ण आदर हुने ।
- (२) राज्यपक्षहरूले फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेको भनी दोष लगाइएका, अभियुक्त बनाइएका वा उल्लंघन गरेको मानिएका बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने खालका कानूनहरू, कार्यविधिहरू, अधिकारीहरू र निकायहरूको स्थापनालाई प्रवर्द्धन गर्ने कार्य गर्नेछन् र विशेषतः निम्न कुराहरूको व्यवस्था गर्नेछन् :-
- (क) न्यूनतम उमेरको हद तोक्ने, यसभन्दा मुनिका बालबालिकाहरू फौजदारी कानून उल्लंघन गर्न सक्ने क्षमता नभएका भनी अनुमान गरिनेछन् ।
- (ख) उचित र मनासिव भएको खण्डमा यस्ता बालबालिकाहरूका सम्बन्धमा न्यायिक कारबाई नगरी मानवअधिकार र कानुनी संरक्षणको अनुकूल हुने गरी अन्य उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।
- (४) बालबालिकाहरूको हितको अनुकूल हुने गरी निजहरूको परिस्थिति र अपराधमा समानुपातिक हुनेगरी निजहरूसँग व्यवहार गर्न विभिन्न प्रकारका उपायहरू जस्तै: स्याहार, मार्गदर्शन र निरिक्षणसम्बन्धी आदेशहरू, सरसल्लाह सेवा, दण्ड, निलम्बन, पालनपोषण, शिक्षा तथा व्यवस्था, व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरू तथा संस्थागत पालनपोषणका अन्य विकल्पहरू अपनाइनेछन् ।

धारा ४१

यस महासन्धिको कुनै पनि कुराले बालअधिकारलाई साकार तुल्याउन बढी उपयोगी हुने कुनै पनि निम्न लिखित व्यवस्थालाई असर पार्नेछैन :-

- (क) त्यस्तो राज्य पक्षको कानूनमा विद्यमान छ भने, वा
- (ख) त्यस्तो राज्यको निमित्त लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा विद्यमान छ भने ।

भाग-२

धारा ४२

राज्यपक्षहरूले उपयुक्त र सक्रिय माध्यमद्वारा महासन्धिको सिद्धान्तहरू र प्रावधानहरूलाई बालबालिका र वयस्कमा विस्तृत रूपले प्रचार गर्ने अभिभारा लिएका छन् ।

धारा ४३

- (१) यस महासन्धिकोद्वारा लिईएका दायित्वहरू हासिल गर्न राज्यपक्षहरूले गरेको प्रगतिको मूल्याङ्कन गर्ने उद्देश्यका लागि बालअधिकार समितिको स्थापना गरिनेछ र त्यसले यसपछि उल्लिखित कार्यहरू गर्नेछ ।
- (२) यो समितिमा यस महासन्धिकोद्वारा समेटिएको क्षेत्रका उच्च नैतिकता भएका र ख्यातिप्राप्त क्षमतावान १० जना विशेषज्ञहरू रहनेछन् । समितिका सदस्यहरू राज्यपक्षहरूले आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट निर्वाचित गर्नेछन् । ती सदस्यहरूले आ-आफ्नो व्यक्तिगत रूपमा कार्य गर्नेछन् । समितिका सदस्यहरूको छनोट भौगोलिक विभाजन र प्रमुख कानून समानुपातिक पद्धतिको आधारमा हुनेछ ।
- (३) राज्यपक्षद्वारा मनोनीत व्यक्तिको सूचीबाट गोप्य मतदान गरी समितिका सदस्यहरूको निर्वाचन गरिनेछ । प्रत्येक राज्यपक्षले आफ्ना नागरिकमध्येबाट एक व्यक्ति मनोनीत गर्न सक्नेछ ।

- (४) समितिको प्रारम्भिक निर्वाचन यो महासन्धि लागू भएको मितिले ६ महिनाभित्र र त्यसपछि हरेक दोस्रो वर्षमा हुनेछ । हरेक निर्वाचन हुने मितिको करिब ४ महिना अगावै संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले दुई महिनाभित्रमा आ-आफ्नो मनोनयनपत्र दाखिला गर्न राज्यपक्षहरूलाई एउटा पत्र सम्बोधित गर्नेछन् । महासचिवले तत्पश्चात् मनोनित गर्ने राज्यको नाम उल्लेख गरी सम्पूर्ण मनोनित सदस्यहरूको वर्णानुक्रमअनुसार नामावली तयार पार्नेछन् र यो नामावली प्रस्तुत महासन्धिको सहभागी राज्यपक्षहरू समक्ष प्रस्तुत गर्नेछन् ।
- (५) निर्वाचनको कार्य महासचिवद्वारा संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रधान कार्यालयमा आयोजित राज्यपक्षहरूका बैठकमा हुनेछ । यस्तो बैठकको लागि दुईतिहाइ राज्यपक्षहरूको उपस्थितिलाई गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ । समितिको लागि निर्वाचित व्यक्तिहरू तिनै हुनेछन् । बैठकमा उपस्थित भई मतदान गर्ने राज्यपक्षहरूको प्रतिनीधिहरूको सबैभन्दा बढी मत पाउने तथा स्पष्ट बहुमत प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरू समितिको सदस्यमा निर्वाचित भएको मानिनेछ ।
- (६) समितिका सदस्यहरू चार वर्षको लागि निर्वाचित हुनेछन् । पुनः मनोनित भएको खण्डमा उनीहरू अर्को निर्वाचनको लागि योग्य हुनेछन् । पहिलो निर्वाचनमा निर्वाचित सदस्यहरूमध्येका पाँच जनाको अवधि २ वर्षमा सकिनेछ । पहिलो निर्वाचन भएको लगत्तैपछि यी पाँच जना सदस्यको नाम बैठकको अध्यक्षले गोला प्रथाबाट छुट्याउनेछ ।
- (७) समितिको कुनै सदस्यको मृत्यु भई वा उसले राजिनामा दिएमा वा कुनै अन्य कारणले गर्दा समितिमा काम गर्न सक्षम नभएको भनी घोषणा गरेमा सम्बन्धित राज्यपक्षले बाँकी अवधिको लागि आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट एकजना विशेषज्ञलाई बाँकी अवधिको लागि काम गर्न निमित्त, समितिको स्वीकृतिको अधीनमा रही मनोनित गर्नेछ ।
- (८) समितिले आफ्नो कार्यविधि नियमहरू आफै व्यवस्थित गर्नेछ ।
- (९) समितिले दुई वर्षको अवधिको लागि आफ्ना अधिकृतहरूको निर्वाचन गर्नेछ ।
- (१०) समितिका बैठकहरू सामान्यतया संयुक्त राष्ट्रसंघका प्रधान कार्यालयहरूमा वा समितिले नै निर्धारण गरेबमोजिम अन्य कुनै पायक पर्ने स्थानमा हुनेछन् । समितिको बैठक सामान्यतयाः प्रत्येक वर्ष हुनेछ । समितिको बैठकको अवधि महासभाको स्वीकृति लिई यो महासन्धिमा पक्षहरूको बैठकबाट निश्चित गरिनेछ र आवश्यकताअनुसार सोबारे पुनर्विचार गरिनेछ ।
- (११) यस महासन्धि अन्तर्गतको उक्त समितिको काम कुराको प्रभावशाली कार्यान्वयनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले आवश्यक कर्मचारी र सुविधाहरू उपलब्ध गराउनेछन् ।
- (१२) महासभाको स्वीकृतिबाट यस महासन्धि अन्तर्गत गठित समितिका सदस्यहरूले सभाद्वारा निर्णित सर्त र अवस्थाहरूअनुसार संयुक्त राष्ट्रसंघको स्रोतबाट पारिश्रमिक प्राप्त गर्नेछन् ।

धारा ४४

- (१) राज्यपक्षहरूले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवमार्फत महासन्धिमा व्यवस्थित अधिकार सम्बन्धमा आफूले अपनाएका उपायहरूको प्रतिवेदनहरू समितिमा प्रस्तुत गर्ने अभिभारा लिन्छन र सो प्रतिवेदनमा महासन्धिमा उल्लेख भएका अधिकारहरूको उपभोगमा भएको प्रगति देहायबमोजिम प्रस्तुत हुनेछ :-
- (क) सम्बन्धित राज्यपक्षको सम्बन्धमा महासन्धि लागू भएको दुई वर्षभित्र,
- (ख) त्यसपछि हरेक पाँच वर्षमा ।
- (२) यो धारा अन्तर्गत दिइएका प्रतिवेदनहरूमा यस महासन्धि अन्तर्गतका दायित्वहरूको परिपूर्तिको मात्रालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कारक र कठिनाईहरूलाई इंगित गरिनेछ । साथै यी प्रतिवेदनहरूमा सम्बन्धित राज्यमा भएको महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी विस्तृत जानकारी प्रदान गर्ने खालका पर्याप्त विवरण उल्लेख गरिएको हुनु पर्नेछ ।
- (३) कुनै राज्यपक्षले समितिलाई एउटा विस्तृत प्रारम्भिक प्रतिवेदन बुझाई सकेपछि प्रकरण १ (ख) अनुसार दिइने तत्पश्चात्को प्रतिवेदनमा अधिवाटै दिइसकेको आधारभूत विवरण दोहोर्‍याइ राख्नु पर्नेछैन ।
- (४) समितिले महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित अरु बढी जानकारीको लागि राज्यपक्षहरूलाई अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

- (५) आफ्ना क्रियाकलापहरु बारेको प्रतिवेदनहरु समितिले आर्थिक तथा सामाजिक परिषद मार्फत दुई वर्षमा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभामा पेस गर्नेछ ।
- (६) राज्यपक्षहरुले आफ्नो प्रतिवेदनका कुराहरु आफ्ना देशको सर्वसाधारण जनतालाई व्यापक रूपमा उपलब्ध गराउनेछन् ।

धारा ४५

महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई अघि बढाउनको लागि तथा महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई उत्साहित गर्न :-

- (क) विशेषज्ञ संस्थाहरु, युनिसेफ र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अङ्गहरुलाई उनीहरुको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने यो महासन्धिको प्रावधानहरुका कार्यान्वयन सम्बन्धमा विचारविमर्श गरिँदा प्रतिनीधित्व गर्ने अधिकार हुनेछ । आ-आफ्ना सम्बन्धित अधिकारक्षेत्रहरुभित्र पर्ने महासन्धिको कार्यान्वयन विषयमा समितिले उचित ठानेमा यस कामको लागि ती विशेषज्ञ संस्थाहरु, युनिसेफ र अन्य सक्षम संस्थाहरुलाई विशेषज्ञ परामर्श प्रदान गर्न निम्त्याउन सक्नेछ । समितिले विशेषज्ञ संस्थाहरु युनिसेफ तथा अन्य सक्षम संस्थाहरुलाई उनीहरुको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरुमा भएको महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन पेस गर्नका लागि निम्त्याउन सक्नेछ;
- (ख) राज्यपक्षहरुबाट प्राप्त कुनै पनि प्रतिवेदनहरुमा प्राविधिक सहयोग र सल्लाहको लागि अनुरोध भएको वा त्यस्तो सल्लाहको आवश्यकता दर्साइएको रहेछ र समितिलाई उचित लागेको खण्डमा समितिले सो प्रतिवेदन र त्यस्तो अनुरोध तथा सङ्केतहरुको सम्बन्धमा समितिको आफ्नो विचार र सुझावहरु भएमा सो सहित विशेषज्ञ संस्थाहरु, युनिसेफ र अन्य समक्ष संस्थाहरुलाई पठाउनेछ;
- (ग) समितिले बालअधिकारसँग सम्बन्धित खास विषयहरुमा आफ्नो तर्फबाट अध्ययन गर्न महासचिवलाई आग्रह गर्ने गरी महासभालाई सिफारिस गर्न सक्नेछ;
- (घ) यस महासन्धिको धारा ४४ र ४५ अनुरूप प्राप्त हुन आएको जानकारीको आधारमा समितिले सुझावहरु र सामान्य सिफारिसहरु गर्न सक्नेछ । यस प्रकारका सुझावहरु र सामान्य सिफारिसहरु सम्बन्धित कुनै पनि राज्यपक्षहरुलाई पठाइनेछ र तिनीहरुबाट कुनै टिप्पणी आएको भए सोसहित महासभामा प्रतिवेदन पठाइनेछ ।

भाग-३

धारा ४६

यो महासन्धि हस्ताक्षरका लागि सम्पूर्ण राज्यहरुलाई खुल्ला रहनेछ ।

धारा ४७

यो महासन्धि अनुमोदनको विषय रहेकोछ । अनुमोदनका अध्यालेखहरु संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला गर्नु पर्नेछ ।

धारा ४८

यस महासन्धि कुनै पनि राज्यबाट संलग्न हुनका लागि खुला रहनेछ । संलग्नताको अध्यालेख संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला गर्नु पर्नेछ ।

धारा ४९

- (१) अनुमोदन वा संलग्नताको बिसौ अध्यालेख संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दाखिला भएको मितिले तिसौं दिनमा यो महासन्धि लागू हुनेछ ।
- (२) अनुमोदन वा संलग्नताको बिसौ अध्यालेखको दाखिलापश्चात् यस महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने वा यसमा संलग्नता दर्शाउने हरेक राज्यको हकमा सो राज्यद्वारा अनुमोदन वा संलग्नताको अध्यालेख दाखिलाको मितिले तिसौं दिनमा महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा ५०

- (१) यो महासन्धिमा कुनै पनि राज्यपक्षले संशोधनको प्रस्ताव राख्न र यसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवसमक्ष दर्ता गराउन सक्नेछ । संशोधन प्राप्त भएपछि महासचिवले राज्यपक्षहरु सो विषयमा सम्मेलन गराउने पक्षमा र प्रस्तावहरुमा मतदान गर्ने पक्षमा छन् कि छैनन् भन्ने कुराको सङ्केत गर्ने अनुरोध गर्दै प्रस्तावित संशोधनहरु राज्यपक्षहरुलाई पठाउनेछन् । यस प्रकारले जानकारी गराईएको मितिले ४ महिनाभित्र कम्तीमा एकतिहाई राज्यपक्षहरुले यस्तो सम्मेलनको चाहना गरेको खण्डमा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वाधानमा सम्मेलनको आयोजना गर्नेछन् । उपस्थित राज्यपक्षहरु मध्ये बहुमतले पारित गरेको कुनै पनि संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघका स्वीकृतिको लागि महासभामा प्रस्तुत गरिनेछ ।
- (२) यो धाराको प्रकरण १ बमोजिम पारित संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट पारित भई राज्यपक्षहरुले दुईतिहाई बहुमतबाट पनि स्वीकृत भएपछि मात्र लागू हुनेछ ।
- (३) कुनै संशोधन लागू हुँदा जुन राज्यपक्षहरुले त्यसलाई स्वीकार गरेका छन् । ती राज्यपक्षहरुले सो संशोधनलाई मान्नुपर्ने हुन्छ र अन्य राज्यपक्षहरुले यस महासन्धिको प्रावधानहरु र आफूले स्वीकार गरेका अधिल्ला संशोधनहरु मान्नुपर्नेछ ।

धारा ५१

- (१) अनुमोदन वा संलग्नताको समयमा राज्यद्वारा संरक्षण गरिएको सर्तहरु संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवले प्राप्त गर्नेछन् र सम्पूर्ण राज्यहरुलाई सोको जानकारी पठाउनेछन् ।
- (२) यस महासन्धिको उद्देश्य र प्रयोजनसँग मेल नखाने त्यस्ता सुरक्षित सर्तहरुलाई अनुमति प्रदान गरिनेछैन ।
- (३) संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई सूचना दिई त्यस्ता सुरक्षित सर्तहरु फिर्ता लिन सकिनेछ । महासचिवले उक्त कुराको जानकारी सम्पूर्ण राज्यसमक्ष पठाउनेछन् र यस प्रकारको सूचना महासचिवलाई प्राप्त भएको मितिबाट लागू हुनेछ ।

धारा ५२

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवको नाममा लिखित सूचना दिएर कुनै पनि राज्यपक्षले यो महासन्धिलाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवलाई सूचना प्राप्त भएको मितिले एक वर्ष पश्चात परित्याग कार्य प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा ५३

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव यस महासन्धिको जिम्मावाल रहनेछन् ।

धारा ५४

यस महासन्धिको मूल प्रति जसका अरबी, चिनिया, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, रसियन र स्पेनिस भाषाका मूल पाठहरु समान रुपमा आधिकारिक मानिनेछन्, ती प्रतिहरु संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवको जिम्मामा राखिनेछन् । यस कुराको साक्षीको रुपमा

सम्बन्धित सरकारबाट पूर्ण अख्तियार प्रदान गरिएको अधिकार सम्पन्न राज्य प्रतिनीधिहरूले वर्तमान महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।